

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεσφύ» ● ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθρησκόν του 16ου αιώνα από την Κρήτη ● ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ● Χρ. ΛΟΥΤΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ● ΕΙΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ● Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Εύβοια* του Γ. Φιλάρτου ● Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ● ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ● ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ● ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργαγέα στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισης (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμος του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ● ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκοινας, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αργιαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιχάνη, Μ. Χρ. Χατζηιωάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

Πέπη Γαβαλά, Α΄ Δημοτικό Σχολείο Σπάρτης, 1834-2000, Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λακωνίας 6, Σπάρτη 2015

Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης

doi: [10.12681/mnimon.20298](https://doi.org/10.12681/mnimon.20298)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σκλαβενίτης Τ. (2019). Πέπη Γαβαλά, Α΄ Δημοτικό Σχολείο Σπάρτης, 1834-2000, Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λακωνίας 6, Σπάρτη 2015. *Μνήμων*, 35(35), 378–382. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20298>

Πέπη Γαβαλά, *Α' Δημοτικό Σχολείο Σπάρτης, 1834-2000*, Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λακωνίας -6-, Σπάρτη 2015, 8ο μικρό πλάγιο (19x21 εκ.), 155 σ.

Με ευχαρίστηση ανταποκρίθηκα στην πρόσκληση των οργανωτών να πάρω μέρος στην παρουσίαση του βιβλίου της προκομένης φίλης και μαχόμενης συναδέλφου Πέπης Γαβαλά, που γνωρίζω από τα μικράτα της, από τη δεκαετία του 1960 στην αθηναϊκή γειτονιά μας του Άι-Γιάννη της οδού Βουλιαγμένης... Ύστερα μας πήραν οι δρόμοι του κόσμου και ξαναβρεθήκαμε στην αρχή της δεκαετίας του 1990, εκείνη προϊσταμένη των Αρχείων Λακωνίας κι εγώ ερευνητής στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών από το 1978 και υπεύθυνος από τον επόμενο χρόνο της ταξινόμησης και της καταλογογράφησης, αλλά και επιμελητής της έκδοσης του *Ευρετηρίου του Δημοτικού Αρχείου Ναυπλίου*, που κυκλοφόρησε το 1984. Όλα αυτά όχι με φιλοδοξίες αρχειακού αλλά κινημένος από τη βαθιά πίστη και την απόφαση για δράση, που μοιραζόμαστε οι ερευνητές του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, ότι χωρίς ταξινομημένα και καταλογογραφημένα αρχεία δεν μπορούν να προκόψουν οι νεοελληνικές έρευνες, ίσως και επηρεασμένοι από τη γραμμή που είχε δώσει από τη δεκαετία του 1960 ο ιδρυτής του Κέντρου μας και δάσκαλος των περισσότερων μας, ο Κ. Θ. Δημαράς, μιλώντας και γράφοντας «Για μια εθνική απογραφή». Η ίδια άποψη κυκλοφορούσε και ευρύτερα, όπως στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού και το περιοδικό *Μνήμων*, που είχε αρχίσει λίγο νωρίτερα, με εθελοντική εργασία των μελών της, την ταξινόμηση και καταλογογράφηση του Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης και κυκλοφόρησε τον *Οδηγό* του, το 1987 με επιμέλεια του Χρήστου Λούκου και της Πόπης Πολέμη.

Η υπόθεση των Αρχείων πήγε καλύτερα από όσο ελπίζαμε τα επόμενα 30 χρόνια, δηλαδή έως σήμερα και ας είναι αυτή η ευχάριστη διαπίστωση μικρό αντιστάθμισμα και νότα αισιοδοξίας στη θλίψη που βιώνουμε στις δύσκολες μέρες, τους μήνες και τα χρόνια της εθνικής κρίσης που περνάμε. Άλλωστε η αποψινή μας συνάντηση για την παρουσίαση του έκτου δημοσιεύματος των ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Λακωνίας είναι η καλύτερη απόδειξη για την προκοπή της αρχειακής μας υποδομής, που στηρίχτηκε στο νέο νομοθετικό πλαίσιο για τα αρχεία, στις προσπάθειες των λίγων αρχειακών και στη μέτρια συνδρομή της Πολιτείας, που καλύπτει τους μισθούς των εργαζομένων και στοιχειωδώς τα λειτουργικά έξοδα και πολύ λιγότερο φροντίζει για την άξια στελέχωση των Αρχείων και την απόκτηση αντάξιας στέγης, παρά τις φωτεινές εξαιρέσεις, για όλο το δίκτυο Αρχείων της χώρας.

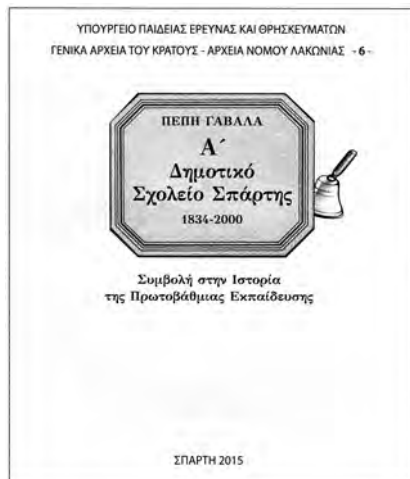
Από την άποψη του περιεχομένου και της ουσίας του βιβλίου, που παρουσιάζουμε, βρίσκομαι σε χώρο γνώριμο από καιρό αφού ερεύνησα αντικείμενα της ιστορίας της εκπαίδευσης και δημοσίευσα σχετικές μελέτες καθώς και μια βάση δεδομένων με τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς όλων των βαθμίδων κατά τον 19^ο αιώνα, σε συνεργασία με τον ιστορικό της εκπαίδευσης Δαυίδ Αντω-

* Η παρουσίαση έγινε στη Σπάρτη στις 20 Μαΐου 2016. Η άλλη ομιλήτρια στην εκδήλωση ήταν η κυρία Μαριέττα Μινώτου, Διευθύντρια των ΓΑΚ.

νίου, που είναι διαθέσιμη στο Διαδίκτυο (pandektis.ekt.gr). Αυτό που με έφερε πιο κοντά στο περιεχόμενο και τη μέθοδο του βιβλίου της Πέπης Γαβαλά είναι οι μελέτες ιστορίας της εκπαίδευσης που συνδιεύθυνα, στο πλαίσιο του ερευνητικού και εκδοτικού προγράμματος Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (1983-2011) της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, όπως εκείνη του Δημήτρη Σπ. Τσερέ, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα, 1829-1929*, με επεξεργασμένα στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές του Ελληνικού Σχολείου και του Γυμνασίου, στηριγμένη κυρίως στο Αρχείο των Σχολείων αυτών στο Γυμνάσιο Λευκάδος, το οποίο καταλο-

γογράφησε στο βιβλίο του και με τις ενέργειές του παραδόθηκε το 2008 στα ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Λευκάδας. Το βιβλίο εκδόθηκε από το ΙΑΕΝ το 2006 και συνοδεύεται από CD-ROM με τα ονόματα 300 εκπαιδευτικών (1806-1960) και 10.000 εγγραφές μαθητών (1829-1929). Το βιβλίο και το CD-ROM όπως και όλα τα βιβλία του ΙΑΕΝ είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο: iaen.gr. Ο Δημήτρης Τσερές, όπως και η Πέπη Γαβαλά, ανήκουν στην ηρωική γενιά των με ιερό σκοπό αποσπασμένων καθηγητών από τη Μέση Παιδεία, που άνοιξαν τα κλειστά αρχεία, ζωογόνησαν και συνέφεραν τα ταλαιπωρημένα ή οργάνωσαν από την αρχή και πλούτισαν τα νεοϊδρυμένα. Ο Τσερές άντεξε μόνο 6 χρόνια και γύρισε στο σχολείο του αλλά και εκεί με το σκορπισμένο Αρχείο του Γυμνασίου, του οποίου υπήρξε μαθητής και υπηρετούσε τώρα ως καθηγητής, ασχολήθηκε και την ιστορία του Γυμνασίου έγραψε, αποδεικνύοντας ότι η θητεία στο Αρχείο είχε επιδράσεις με χρονική διάρκεια.

Η Πέπη Γαβαλά άπλωσε τη δική της περπατησιά με άνεση στο χρόνο και ανέβηκε τους αναβαθμούς της αρχειονομίας και της έρευνας της ιστορίας της εκπαίδευσης, με επιμονή και αυτοδιδασκτισμό, για την κατάκτηση των μεθόδων τους. Όλα αυτά κρυσταλλώθηκαν καλά στη διδακτορική της διατριβή *Κοινωνία και Εκπαίδευση (Λακωνία τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα)* στηριγμένη στην αναλυτική επεξεργασία του διαθέσιμου αρχειακού υλικού με τη βοήθεια των μεθόδων της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας της εκπαίδευσης, όπως αποτυπώνονταν στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία. Διευθυντής της διατριβής ήταν ο φίλος καθηγητής κ. Βασίλης Κρεμμυδάς. Το βιβλίο τυπώθηκε από την Εταιρεία Λακωνικών Σπουδών το 2002. Ακολούθησαν μικρότερα δημοσιεύματα, αρχειοκεντρικά πάντοτε, τα οποία συνεχίζονται, καθώς τα Αρχεία, πάλη τε και νυν, είναι κέντρα παραγωγής και διακίνησης των ιστορικών γνώσεων και απόψεων και οι δυνάμενοι αρχειακοί καλούνται, ως οργανικοί λόγιοι, να δώσουν συνεργασίες στις εφημερίδες και τα περιοδικά, ιδιαίτερα στα αφιερώματά τους, αλλά και στα *Ημερολόγια* και τους συλλογικούς τόμους και

τα λευκώματα. Να συνδράμουν δηλαδή αυτές τις εκδόσεις με κείμενά τους, κατά τους σχεδιασμούς των εκδοτών και τη ζήτηση του αγοραστικού και αναγνωστικού κοινού. Δημοσιεύματα λοιπόν πολλά για την εκπαίδευση στη Λακωνία (Σπάρτη, Γύθειο, Μάνη).*

Το 2008, ως 4ο δημοσίευμα των Αρχείων, κυκλοφορεί το ογκώδες βιβλίο *Αρχεία Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Λακωνίας (1862-2004)*. Συνοπτικό Ευρετήριο με τις κεφαλαιώδεις καταγραφές του αρχειακού υλικού όλων των σχολικών μονάδων της Λακωνίας που συγκεντρώθηκαν στα Αρχεία αλλά και εντύπων βιβλίων που θησαύρισαν οι σχολικές βιβλιοθήκες. Τον οδηγό αυτό επιμελήθηκαν η Πέπη Γαβαλά και η Μαρία Στελλάκου και στη σύνταξη συνεργάστηκαν και άλλες 11 γυναίκες συναδέλφισσες που αναγράφονται στην αρχή του βιβλίου. Την ίδια πρακτική ακολούθησα και εγώ στο *Ευρετήριο του Δημοτικού Αρχείου Ναυπλίου* για να δεχτώ το θετικό πείραγμα του Σπύρου Ι. Ασδραχά: «Η δικαιοσύνη απαιτεί στήλη πεσόντων». Νάμαστε καλά.

Ας περάσουμε τώρα στην καθ' αυτό παρουσίαση του βιβλίου, που προλογίζεται λιτά και περιεκτικά από τη Διευθύντρια της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ κ. Μαριέττα Μινώτου. Χωρίζεται σε τέσσερα μέρη: Α' Ίδρυση-Λειτουργία-Οργάνωση-Οικονομικά στοιχεία (σ. 11-28). Β' Το χρονικό της στέγασης των σχολείων (σ. 29-42). Γ' Δημοδιδάσκαλοι-Δημοδιδασκάλισσες Α' Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης και Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Σπάρτης (σ. 45-64). Δ' Μαθητές και Μαθήτριες Α' Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης και Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Σπάρτης (1835-2000), (σ. 65-150). Ακολουθεί ο Κατάλογος των Πηγών και η Βιβλιογραφία (σ. 151-152).

Η έρευνα και η συγγραφή και των τεσσάρων μερών στηρίχτηκε στη μικρή γνωστή βιβλιογραφία, στο ελλιπές αρχείο του Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης, που φυλάσσεται στα Αρχεία του Νομού Λακωνίας (υλικό ως το 1940) και στο Α' Δημοτικό Σχολείο Σπάρτης (υλικό από το 1940 και ύστερα) και στο Αρχείο του Υπουργείου Παιδείας στην κεντρική υπηρεσία των ΓΑΚ στην Αθήνα. Σημαντική ήταν και συμβολή των πολιτών της Σπάρτης που προσέφεραν κυρίως φωτογραφικό υλικό ανταποκρινόμενοι στις εκκλήσεις της συγγραφώς.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου, όπως σημειώσαμε, εξετάζεται η ίδρυση του Δημοτικού Σχολείου στη νεοϊδρυμένη Σπάρτη το 1834, το οποίο θα λειτουργήσει προσωρινά στον Μυστρά μέχρι να βρεθεί δική του στέγη στη νέα πόλη.

* Πέπη Γαβαλά, «Η Εκπαίδευση στη Σπάρτη, 19ος-20ός αιώνας», *Η Σπάρτη ανάμεσα σε τρεις αιώνες 1834-2002*, Γενικός συντονισμός, επιμέλεια κειμένων Φώντας Λάδης, καλλιτεχνική επιμέλεια Εανθίππη Μίχα-Μπανιά, Σπάρτη, Δήμος Σπαρτιατών, 2002, σ. 134-141. «Οι πρώτες μαθήτριες στα Γυμνάσια της Λακωνίας (1862-1912)», *Λακωνικόν Ημερολόγιον*, 2003. «Τα σχολεία της Μάνης», ένθετο στο περιοδικό *Μάνη, χθες, σήμερα, αύριο*, τχ. 18, Σεπτ.-Οκτ. 2004, 4ο, 36σ. «Η Μέση Εκπαίδευση στη Δυτική Μάνη (επαρχία Οιτύλου). Τα σχολεία και οι μαθητές (1862-1912)», *Μάνη χθες, σήμερα, αύριο*, τχ. 29, Οκτ.-Δεκ. 2006, σ. 12-14. «Η Μέση Εκπαίδευση στην Επαρχία Γυθείου (εκτός της πόλης του Γυθείου): Β' μέρος», *Μάνη, χθες, σήμερα, αύριο*, τχ. 32, Ιούλ.-Σεπτ. 2007, σ. 20-31. «1862-1863: Ο πρώτος χρόνος λειτουργίας του Γυμνασίου Αρρένων Σπάρτης», *Λακωνικόν Ημερολόγιον*, 2013, σ. 124-131.

Η εύρεση κάθε φορά διδακτικού προσωπικού, η εξασφάλιση στέγης, επίπλων και διδακτικού υλικού είναι ένα συνεχές πρόβλημα για την Πολιτεία, το οποίο μεγαλώνει εξ αιτίας της προσπάθειας του Κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης να αποφεύγουν τα βάρη λειτουργίας των σχολείων. Η αδυναμία, ίσως και η άρνηση στην πράξη της τοπικής κοινωνίας και της δημόσιας αρχής να αναλάβουν τα έξοδα μισθοδοσίας και συντήρησης των σχολείων, αναγκάζει το κράτος να παλινωδεί ανάμεσα στο κρατικόσυντήρητο και το δημοσυντήρητο σχολείο ως το 1920, που νομοθετείται η κρατική υποχρέωση για κάλυψη όλου του κόστους λειτουργίας των σχολείων με δημόσια δαπάνη. Ίσως να πρόκειται για ακόμη μια παράπλευρη απώλεια των κρατικιστικών πολιτικών ιδεολογιών που επιδιώκουν ενισχυμένη συγκεντρωτική κεντρική εξουσία και όταν είναι δυνατό ανέξοδη.

Το 1843 ιδρύεται και Δημοτικό Σχολείο Κορασιών χωριστό. Ο νόμος για την εκπαίδευση του 1834 και με εννοιολογική σύγχυση μάλιστα, προέβλεπε «σχολεία Κορασιών χωριστά, όπου τούτο είναι δυνατόν, από τα των παιδιών». Η γραμμή αυτή θα βασανίζει την ελληνική κοινωνία για πολλές δεκαετίες, με πρώτα θύματα τα κορίτσια, που έμεναν αναλφάβητα, αφού ενίσχυε τους γονείς, που δεν ήθελαν να τα γραμματίσουν με το επιχείρημα ότι αφού το κράτος δεν ιδρύει ξεχωριστό σχολείο για τα κορίτσια εμείς δεν τα στέλνουμε σε μεικτό δημοτικό σχολείο. Το θέμα τυπικά έληξε μόλις το 1929 που καθιερώθηκε γενικά η συμφοίτηση στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Στο Β' μέρος αναδεικνύεται η Οδύσσεια της στέγασης του Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης, η οποία εικονογραφείται και μόνο από την χρονολογία απόκτησης κρατικής στέγης: 1984. Ύστερα από τόσα στεγαστικά προγράμματα σχολείων του 19ου και του 20ού αιώνα, αλλά και την ίδρυση του Οργανισμού Σχολικών Κτηρίων, που στέγασαν σχολεία ακόμη και στα μικρά χωριά, το παράδειγμα είναι ενδιαφέρον και θέλει εξηγήσεις γιατί οι τοπικές συνθήκες και στρεψοδικίες οδήγησαν σε τέτοιο παράδειγμα καθυστέρησης. Η Πέπη Γαβαλά συγκροτεί στις σελίδες του βιβλίου σχεδόν πλήρη τον φάκελο αυτής της περιπέτειας και προτείνει επιμέρους εξηγήσεις. Εγώ θα πρότεινα, ως υπόθεση εργασίας, να εξεταστούν οι νοοτροπίες και οι συμπεριφορές των επήλυδων, που καταφεύγουν στις νεοϊδρυμένες ή νεοεποικισμένες πόλεις του σύγχρονου κράτους το οποίο ιδρύθηκε μετά τον Αγώνα του 1821 και η χαμηλή αστική τους συνείδηση που δεν τους επέτρεψε να κατανοήσουν τις υποχρεώσεις τους ως νέων αστών.

Στο Γ' μέρος του βιβλίου μακρύς και τεκμηριωμένος είναι ο αλφαβητικός κατάλογος των 195 δασκάλων, ανδρών και γυναικών, στα Δημοτικά Σχολεία Αρρένων και Θηλέων Σπάρτης. Στη σύνταξη του καταλόγου η συγγραφέας βοήθηθηκε και από το πρόγραμμα –βάση δεδομένων που προαναφέραμε: Οι λειτουργοί της Ανώτατης, της Μέσης και της Δημοτικής Εκπαίδευσης (19ος αι.). Βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία, που εκπόνησαν ο Δαυίδ Αντωνίου και ο Τριαντάφυλλος Σιλαβενίτης. Εντυπωσιακές είναι οι φωτογραφίες των πολύτιμων Ατομικών Βιβλιαρίων Δημοδιδασκάλων και Δημοδιδασκαλισσών, που φυλάσσονται στα ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Λακωνίας. Παρόλο που τα βιογραφικά στοιχεία των δασκάλων δεν παρέχουν πληροφορίες με την ίδια πληρότητα και ομοιομορφία θα άξιζε τον

κόπο να θεθούν κάποια ερωτήματα για την καταγωγή, τις σπουδές, τη διάρκεια της υπηρεσίας στη Σπάρτη κ.λ.π. Επίσης χρήσιμη θα ήταν και μια χρονολογική ανακατάταξη των δασκάλων κατά τα έτη που υπηρέτησαν.

Το Δ' και τελευταίο μέρος του βιβλίου, που είναι και τα 3/5 του όλου βιβλίου, αναφέρεται στους μαθητές και τις μαθήτριες. Τα αρχαιακά κενά δεν επέτρεψαν πλήρη καταστρώση των καταλόγων των μαθητών της Α' τάξεως, κατά την επιλογή της συγγραφέως. Λείπουν τα σχολικά έτη 1847-1886, 1888-1899. Η δημοσίευση μόνο των καταλόγων των μαθητών της Α' τάξης αφήνει απέξω τον μαθητικό πληθυσμό, που γράφεται για πρώτη φορά σε επόμενη τάξη, εκ μεταγραφής από άλλο σχολείο ή αποχωρεί από το Σχολείο της Σπάρτης για διάφορους λόγους και δεν φτάνει στο απολυτήριο.

Για πολλούς από τους μαθητές δεν είναι συμπληρωμένη στις πηγές η πολύτιμη στήλη επάγγελμα πατρός. Παρ' όλα αυτά η συγγραφέας τολμά και επιχειρεί την ποσοτικοποίηση των δεδομένων για να τα μελετήσει καταστρώνοντας διαγράμματα με την εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού (κάποτε χωριστά για τους μαθητές και τις μαθήτριες), τους πρόσφυγες μαθητές της περιόδου 1922-1929, τον τόπο καταγωγής και κατοικίας (αφού πολλοί μαθητές πεζοπορούν από τα γύρω χωριά για να παρακολουθήσουν τα μαθήματά τους και για να επανέλθουν στα σπίτια τους μετά το σχόλασμα). Το επάγγελμα πατρός δίνει τη δυνατότητα ανίχνευσης της οικονομικοκοινωνικής προέλευσης των μαθητών κατά τάξη και για τις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού της περιόδου 1900-1929. Επιτρέψτε μου να σημειώσω και ας το ακούνε οι γραφίστες παρακαλώ, ότι διάβασα με μεγάλο φακό τα χρήσιμα και παραγωγικά διαγράμματα. Ωφελήθηκα αλλά και ταλαιπωρήθηκα, και είπα όσο μπορούσα πιο μοραϊτικά: «Χάθηκε λίγο χαρτί και λίγο μελάνι παραπάνω».

Η συγγραφέας με τα λίγα διαθέσιμα στοιχεία προσπαθεί να ανιχνεύσει τις επιδόσεις των μαθητών κυρίως από τις εντυπώσεις που δημιούργησαν οι μαθητές κατά τις εξετάσεις στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς που περιγράφονται κυρίως από τον τοπικό Τύπο.

Τα όρια της έρευνας είναι υπαρκτά και ορθώνουν τείχη στα ερωτήματα του ερευνητή, που είναι υποχρεωμένος να παραδεχθεί ως συγγραφέας ότι «εκ μέρους γιγνώσκωμεν και εκ μέρους προφητεύομεν» με την ελπίδα μιά νέα πηγή ή μια γνωστή πηγή, που δεν καλομελετήσαμε, να μας δώσουν πλουσιότερες απαντήσεις. Επιβεβαιώνουμε άλλη μια φορά αυτό που σημειώσαμε στην αρχή: την αξία των όσο γίνεται περισσοτέρων ταξινομημένων και καταλογογραφημένων αρχείων.

Τελειώνοντας, δεν νομίζω ότι χρειάζεται να επαναλάβω τη χαρά μου για τη συνάντησή μας απόψε, για να ευχηθούμε καλοτάξιδο το νέο βιβλίο, μακάρι και πολυδιάβαστο καθώς το περιεχόμενό του είναι φιλικό και συγκινητικό για όλους μας, αφού όλοι περάσαμε από τι σχολικές τάξεις και τα προαύλια των σχολείων στα ανεπανάληπτα χρόνια της παιδικής μας ελευθερίας.